

Ερευνώντας την πολιτικοποιημένη νεολαία στην Ελλάδα τη δεκαετία του `70: μεθοδολογικές αναζητήσεις.

Νικόλαος Παπαδογιάννης, Humboldt Universität zu Berlin.

Η συγκεκριμένη ανακοίνωση εξετάζει την νεανική πολιτικοποίηση στην Ελλάδα στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, στα μέσα με τέλη της δεκαετίας του `70, σε σχέση με τρεις έννοιες που κυριαρχούν στις ιστορικές προσεγγίσεις για τη νεολαία στην Ευρώπη: τον «νεανικό πολιτισμό» (youth culture), τον «πολιτισμικό εξαμερικανισμό» και τη «νεότητα» ως μεταφορά για την κοινωνική αλλαγή. Θα εστιάσω στους πολιτικούς φορείς των αριστερών νέων, δεδομένου ότι οι δεξιές νεολαιίστικες οργανώσεις, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του `80 δεν ήταν μαζικές.

Επιλέγω να μεταφράσω τον όρο “youth culture” ως «νεανικό πολιτισμό» και όχι ως «κουλτούρα», καθώς ο δεύτερος όρος είναι ιδιαίτερα φορτισμένος και κατά κανόνα χρησιμοποιείται, για να διακρίνει ένα σύνολο αξιών και πρακτικών ως ανώτερο από άλλα με τα οποία ρητά ή νοητά έρχεται σε σύγκριση.¹ Πιστεύω ότι αυτή η μετάφραση αποδίδει καλύτερα και τη χρήση του όρου “youth culture” στα αγγλικά. Συγκεκριμένα, σε μια σειρά από ιστορικές, αλλά και κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, ο «νεανικός πολιτισμός» χρησιμοποιείται ως μια κατηγορία η οποία παρουσιάστηκε σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και διακρίνεται από τα εξής χαρακτηριστικά: τις πρακτικές ψυχαγωγίας και το στυλ, ιδίως στην ενδυμασία. Κατά κανόνα, η εμφάνιση του «νεανικού πολιτισμού» θεωρείται ότι συνδέεται με συγκεκριμένους υλικούς όρους, δηλαδή την καθιέρωση των νέων ως μιας κοινωνικής κατηγορίας με μεγάλη αγοραστική δύναμη, στην οποία απευθυνόταν μια ραγδαία αναπτυσσόμενη βιομηχανία, ιδίως στο πεδίο της μόδας, που παρήγαγε τα προϊόντα-σύμβολα διαφοροποίησης των νέων. Ως προς την εμφάνιση του «νεανικού πολιτισμού», τουλάχιστο για τις χώρες της Ευρώπης, δεν υπάρχει ομοφωνία: τοποθετείται από τον Μεσοπόλεμο μέχρι

---

¹ Για μια πολύ διαφωτιστική ανάλυση της μετάφρασης του όρου “culture” ως «πολιτισμού», βλ. Αβδελά, Ε., Ψαρρά, Α., «Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο: Αβδελά, Ε., Ψαρρά, Α. (επιμ.), Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση, Αθήνα 1997, σελ. 88-89.

τα τέλη της δεκαετίας του `50. Ενδεικτικά, ο βρετανός κοινωνιολόγος David Fowler προσδιορίζει την εμφάνιση της κατηγορίας των teenager στη Βρετανία στο Μεσοπόλεμο.² Αντίθετα, οι γερμανοί ιστορικοί Detlef Siegfried και Axel Schildt επιχειρηματολογούν ότι ο «νεανικός πολιτισμός» εμφανίστηκε σε μαζική κλίμακα από τα τέλη της δεκαετίας του `50, αν και προσθέτουν πως κάτι τέτοιο δεν συνέβη ταυτόχρονα σε όλη την Ευρώπη: προηγήθηκε σε χώρες της Σκανδιναβίας και της Δυτικής Ευρώπης, όπως η Δυτική Γερμανία και η Γαλλία. Αντίθετα, παρουσίασε μια σχετική καθυστέρηση σε χώρες, όπως η Ιταλία, η Πορτογαλία και η Ιρλανδία, λόγω της δυσμενέστερης οικονομικής κατάστασης και, κατά συνέπεια, των αγοραστικών δυνατοτήτων και των νέων σε αυτές τις χώρες, καθώς και του ανασχετικού ρόλου που διαδραμάτισαν το ισχυρό θρησκευτικό αίσθημα και οι οικογενειακοί δεσμοί στην ανάπτυξη ενός διακριτού «νεανικού πολιτισμού». Βέβαια, υποστηρίζουν ότι ως τα τέλη της δεκαετίας του `70 ο «νεανικός πολιτισμός» είχε εμφανιστεί σε ολόκληρη την Ευρώπη.<sup>3</sup> Στον τόμο που οι συγκεκριμένοι ιστορικοί επιμελήθηκαν, παρουσιάζεται και μια άλλη πτυχή ως προς την περιοδολόγηση του «νεανικού πολιτισμού»: ο Γερμανός ανθρωπολόγος Peter Wicke επιχειρηματολογεί ότι στη δεκαετία του `60 υπήρχε ένας «παγκόσμιος νεανικός πολιτισμός» με κοινά σύμβολα και πρακτικές, ο οποίος πολυδιασπάται από τη δεκαετία του `70.⁴ Θεωρεί τη συγκεκριμένη εξέλιξη ως αντανάκλαση της αναδιαμόρφωσης της ψυχαγωγικής βιομηχανίας που απευθυνόταν στη νεολαία, η οποία στα συγκεκριμένα χρόνια έγινε πιο ευέλικτη και παρήγαγε προϊόντα-σύμβολα για ένα πλήθος νεανικών στυλ. Μια ανάλογη διαπίστωση κάνει και ο Ιταλός

---

² Fowler, D., The First Teenagers: The Lifestyle of Young Wage-Earners in Interwar Britain, London 1995.

³ Schildt, A. and Siegfried, D. (eds.), Between Marx and Coca Cola: Youth Cultures in Changing European Societies, 1960–1980, New York 2006.

⁴ Wicke, P., 'Music, Dissidence, Revolution, and Commerce: Youth Culture Between Mainstream and Subculture', in: Schildt, A. and Siegfried, D. (eds.), Between Marx and Coca-Cola: Youth Culture in Changing European Societies, 1960–1980, New York and Oxford: Berghahn Books, 2007, pp. 109-126.

ιστορικός Paolo Caruzzo για την περίπτωση της Ευρώπης, αν και τοποθετεί την πολυδιάσπαση αυτή στις δεκαετίες του 80 και του 90.⁵

Η έννοια του «νεανικού πολιτισμού» έχει δεχθεί κριτική σε διάφορα επίπεδα. Ενδεικτικά, αξίζει να αναφερθεί αυτή των Stuart Hall, John Clarke, Tony Jefferson και Brian Roberts στο πλαίσιο της σχολής των βρετανικών Cultural Studies. Οι προαναφερθέντες απορρίπτουν τον όρο, θεωρώντας ότι συσκοτίζει τις ταξικές διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στους νέους. Αντίθετα, εισηγήθηκαν τον όρο “youth subcultures” («νεανικοί υποπολιτισμοί»), τις οποίες εξετάζουν με βάση δυο παραμέτρους: αφενός μεν ως υποσύνολο ενός «ταξικού πολιτισμού» και αφετέρου δε σε σχέση με τον «ηγεμονικό πολιτισμό», έννοια που χρησιμοποιούν στηριζόμενοι στις μαρξιστικές προσεγγίσεις του Antonio Gramsci.⁶ Αντίστοιχα, οι Siegfried και Schildt υπογραμμίζουν ότι η χρήση του όρου «νεανικός πολιτισμός» έχει νόημα, μόνο αν πληρούνται δυο προϋποθέσεις: καταρχάς, να τονίζεται η ετερογένεια του, που συνδέεται με διαφοροποιήσεις σε σχέση με παραμέτρους, όπως η τάξη και το φύλο. Επιπλέον, θα πρέπει να σκιαγραφείται η σχέση των μετεχόντων στο «νεανικό πολιτισμό» με άλλες πολιτισμικές ομάδες, με τις οποίες συνδέεται με θεσμούς, όπως οι εκπαιδευτικοί.⁷

Στη δική μου ερευνητική εμπειρία για τους πολιτικοποιημένους νέους στην Ελλάδα στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, συνάντησα μια επιπλέον δυσκολία, η οποία με καθιστά επιφυλακτικό ως προς τη χρήση του όρου, τουλάχιστο για τα υποκείμενα που εξέτασα. Η εμφάνιση της νεανικής παρέας, που περιλαμβάνει άτομα διαφορετικού φύλου, παρατηρείται ήδη από τη δεκαετία του `60 στην Ελλάδα. Σε αυτή την περίοδο, σύμφωνα με την Ανδρομάχη Χατζηγιάννη και τη Μαρίνα Πετρονώτη, εν γένει μορφές

---

⁵ Caruzzo, P., ‘Youth Cultures and Consumption in Contemporary Europe’, in Contemporary European History, vol. 10, March 2001, pp. 155-70.

⁶ Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T., Roberts, B., ‘Subcultures, cultures and class’ in Hall, S., Jefferson, T. (eds.), Resistance through Rituals. Youth Sub-cultures in Post-War Britain, London 1986.

⁷ Schildt, A. and Siegfried, D. (eds.), Between Marx and Coca Cola: Youth Cultures in Changing European Societies, 1960–1980, New York 2006.

κοινωνικότητας πέραν του στενού κύκλου της οικογένειας κερδίζουν έδαφος στα μεγάλα αστικά κέντρα.⁸ Η διαδικασία αυτή, με βάση μια σειρά από ανθρωπολογικές έρευνες, επεκτάθηκε και στην περιφέρεια, ιδίως από τη δεκαετία του `80.<sup>9</sup> Επιπλέον, από τη δεκαετία του `60 και, ιδίως, από τις αρχές της δεκαετίας του `70 παρουσιάζονται και παρέες που περιλαμβάνουν πολιτικοποιημένους νέους διαφορετικού φύλου. Όμως, προκύπτει το ερώτημα εάν και κατά πόσο η εμφάνιση της νεανικής παρέας που αποτελείται από αγόρια και κορίτσια συνδέεται κατ' ανάγκη με πρακτικές ψυχαγωγίας που αφορούν μόνο κατηγορίες των «νέων», πολιτικοποιημένων και μη, καθώς και με τη δημιουργία μιας ψυχαγωγικής βιομηχανίας, που να απευθύνεται μόνο σε «νέους». Σίγουρα υπήρχαν πολιτισμικά προϊόντα και στην Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του `50, όπως η ροκ εν ρολ μουσική, τα οποία αποτέλεσαν υλικό για τη διαμόρφωση αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο νεανικών ταυτοτήτων και μορφών κοινωνικότητας. Επίσης, χώροι, όπως τα μπαράκια και οι παμπ στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη από τα τέλη της δεκαετίας του 70 απευθύνονταν κατά κανόνα σε ένα νεανικό ακροατήριο, σε ορισμένες περιπτώσεις πολιτικοποιημένο. Όμως, κανείς μπορεί να βρει και αντιπαραδείγματα: Οι παρέες των πολιτικοποιημένων νέων στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης παρακολουθούσαν ταινίες στον κινηματογράφο, όπως ο *Θίασος* (1975) και οι *Κυνηγοί* (1977) του Αγγελόπουλου, οι οποίες δεν απευθύνονταν και σε καμία περίπτωση δεν προσέλκυαν αποκλειστικά νεανικό κοινό. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση των μαζικότατων συναυλιών που διοργάνωσε ο Μίκης Θεοδωράκης αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας, αλλά και στις δημοφιλείς παραστάσεις του «Μεγάλου μας τσίρκου» τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά την κατάρρευση της χούντας.¹⁰ Επομένως, θα ήταν

---

⁸ Hadjiyanni A. and Petronoti M., 'Sociability Networks', in: Charalambis, D., Maratou-Alipranti, L., Hadjiyanni, A., Recent Social Trends in Greece 1960-2000, Quebec 2004, pp. 100-108.

⁹ Epitropoulos, M. F. G. and Roudometof, V., 'Youth Culture and Lifestyle in Modern Greece', in: Epitropoulos, M. F. G. and Roudometof, V. (eds.), American culture in Europe: interdisciplinary perspectives, Westport 1998, pp. 119-144. Βλαχούτσικου Χ., «Η κατανάλωση: μεταφορά για το μοντέρνο και ρωγμή στη γυναικεία αφάνεια», Σύγχρονα Θέματα, τ. 66, 1-3/1998, σελ. 87-103.

¹⁰ Δες Papadogiannis, N., "Greek Communist Youth and the Politicisation of Leisure, 1974-1981", unpublished PhD thesis, University of Cambridge, 2010.

δύσκολο να γενικεύσουμε και να υιοθετήσουμε έναν ορισμό, με βάση τον οποίο θα προσδιορίζαμε την ύπαρξη ενός «νεανικού πολιτισμού», που να συσχετίζει τις μορφές νεανικής κοινωνικότητας με μια αποκλειστικά «νεανική» ψυχαγωγία. Δεδομένου ότι ένας τέτοιος συσχετισμός γίνεται κατά κανόνα στις ιστοριογραφικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούν την έννοια του «νεανικού πολιτισμού», ακόμη και στις περιπτώσεις που τονίζεται η ετερογένειά του, προτιμώ να μην υιοθετήσω την έννοια αυτή στην έρευνά μου. Αντίθετα, ίσως είναι πιο γόνιμο να εστιάσει κανείς στο πώς διαμορφώνονται οι παρέες των πολιτικοποιημένων νέων και ποιες ακριβώς είναι οι σημαίνουσες για αυτές τις παρέες καθημερινές πρακτικές, χωρίς να προϋποθέτει ότι υιοθετούν απαραίτητα από τη δεκαετία του '60 και έπειτα μια αποκλειστικά «νεανική» ψυχαγωγία.

Η ιστοριογραφία σχετικά με το «νεανικό πολιτισμό» στη μεταπολεμική Ευρώπη εστιάζει σε μεγάλο βαθμό στο επιχείρημα του «πολιτισμικού εξαμερικανισμού». Στα σχετικά έργα, όπως της Uta Poiger και του Kaspar Maase, το κυρίαρχο επιχείρημα υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση του «νεανικού πολιτισμού» στη Δυτική Ευρώπη βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην επιλεκτική υποδοχή αμερικάνικων πολιτισμικών προϊόντων, όπως η ροκ ν ρολ και οι ταινίες του Χόλυγουντ.¹¹ Χωρίς να θέλω σε καμία περίπτωση να αντικρούσω αυτό τον ισχυρισμό, θεωρώ ότι δεν συνεκτιμά τη σημασία μιας σειράς άλλων ροών. Ειδικότερα, η επίδραση ενός αριθμού Δυτικοευρωπαϊκών και Σοβιετικών πολιτισμικών προϊόντων υπήρξε καθοριστική για τη συγκρότηση αρκετών νέων αριστερών στην Ελλάδα την περίοδο 1974-1981. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο κινηματογράφος, δεδομένου ότι ο ιταλικός νεορεαλισμός, η γαλλική Nouvelle Vague, αλλά και ταινίες από την ΕΣΣΔ, όπως το *Θωρηκτό Ποτέμκιν*, ήταν δημοφιλή στους νέους αριστερούς αυτή την περίοδο, αλλά και σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '70.¹² Επιπλέον,

---

¹¹ Maase, K. 'Establishing Cultural Democracy: Youth, "Americanization" and the Irresistible Rise of Popular Culture', in Schissler, H.(ed.), The Miracle Years, A Cultural History of West Germany, 1949-68, New Jersey 2001, pp. 444-46; Poiger, U., Jazz, Rock and Rebels, Cold War and American Culture in a divided Germany, London 2000.

¹² Δες Papadogiannis, N., "Greek Communist Youth and the Politicisation of Leisure, 1974-1981", unpublished PhD thesis, University of Cambridge, 2010.

όπως συνέβη και σε άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης την ίδια περίοδο, όπως στη Σουηδία, η έννοια της «λαϊκής παράδοσης» κατείχε προεξάρχουσα θέση στη γλώσσα των αριστερών νέων.¹³ Πολλές ήταν οι σχετικές αναφορές ιδίως σε ανακοινώσεις της ΚΝΕ (Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδος), των μαοϊκών φοιτητικών παρατάξεων ΠΠΣΠ (Προοδευτικής Πανσπουδαστικής Συνδικαλιστικής Παράταξης) και ΑΑΣΠΕ (Αντιφασιστικής Αντιιμπεριαλιστικής Σπουδαστικής Παράταξης Ελλάδας) και της Ν.ΠΑΣΟΚ (Νεολαίας Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος).¹⁴ Με άλλα λόγια, αντί για «πολιτισμικό εξαμερικανισμό», είναι πιο ορθό να περιγράψουμε τις ψυχαγωγικές πρακτικές που ήταν σημαίνουσες και για τους αριστερούς νέους στην Ελλάδα της δεκαετίας του `70 ως μια περίπτωση «πλανητοπικοποίησης»¹⁵ (glocalisation), διαδικασίας που περιέγραψε ο κοινωνιολόγος Roland Robertson, ο οποίος εντοπίζει μια πύκνωση των διαπολιτισμικών επαφών σε υπερεθνικό επίπεδο, οι οποίες, όμως, δεν συντείνουν στην ομογενοποίηση των ιδεών και του γούστου· αντίθετα, ένα πολιτισμικό προϊόν που εμφανίζεται σε πολύ απομακρυσμένες μεταξύ τους γεωγραφικές περιοχές μπορεί να τυγχάνει εντελώς διαφορετικών εννοιολογήσεων σε κάθε πλαίσιο.¹⁶ Η έννοια της «πλανητοπικοποίησης», βέβαια, στην περίπτωση των πολιτικοποιημένων νέων στην Ελλάδα πρέπει να γίνει κατανοητή ως περιλαμβάνουσα και όχι σε αντιπαράθεση με την επιλεκτική πρόσληψη αμερικάνικων πολιτισμικών προϊόντων: ενδεικτικά, ήδη από τα τελευταία χρόνια της δικτατορίας και με εξαίρεση τα μέσα της δεκαετίας του `70, η βρετανική και αμερικανική ροκ

---

¹³ Jørgensen, T. E., *Transformations and Crises. The Left and the Nation in Denmark and Sweden 1956-1980*, Oxford/New York 2008, pp. 138-145.

¹⁴ Δες Papadogiannis, N., "Greek Communist Youth and the Politicisation of Leisure, 1974-1981", unpublished PhD thesis, University of Cambridge, 2010.

¹⁵ Ο Νίκος Δεμερτζής έχει μεταφράσει τον όρο "glocalisation" ως «πλανητοπισμό», τον οποίο και έχω παραφράσει ελαφρά. Βλ. Δεμερτζής, Ν., «Παγκοσμιοποίηση, Κοινότητα και Δημόσιος Χώρος», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 4, 2000, σελ. 53-78. Σε αντίθεση με τον «πλανητοπισμό», που αναφέρεται σε μια κατάσταση, προτιμώ τον όρο «πλανητοπικοποίηση», επειδή θεωρώ ότι, όπως και ο αντίστοιχος αγγλικός, αποδίδει μια διαδικασία.

¹⁶ Robertson, R., 'Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity' in: Featherstone, M., Lash, S., and Robertson, R., *Global Modernities*, London 1995, pp. 25-44.

μουσική ήταν πολύ δημοφιλής και σε αρκετές παρέες πολιτικοποιημένων νέων στην Ελλάδα.

Επιπλέον, πέραν των πρακτικών με τις οποίες συγκροτήθηκαν οι μορφές κοινωνικότητας των νέων, πολύ σημαντικό είναι και το πεδίο των αναπαραστάσεων της «νεότητας» ή «νεολαίας», η οποία χρησιμοποιείται ως διακριτή κατηγορία από τις αρχές του 20ού αιώνα και η οποία ανασηματοδοτήθηκε πολλές φορές κατά τη διάρκεια του αιώνα αυτού. Σε αυτό το σημείο, θεωρώ βασική τη συνεισφορά ιστορικών, όπως η Έφη Αβδελά, η Luisa Passerini και ο Richard Jobs, που ασχολήθηκαν με τη συγκρότηση της κατηγορίας της «νεότητας» ως μεταφοράς, όπως διατυπώθηκε στη γλώσσα μιας σειράς θεσμών, όπως η Εκκλησία και οι πολιτικές οργανώσεις.¹⁷ Ο αμερικανός ιστορικός Richard Jobs εστιάζει στην Τέταρτη Γαλλική Δημοκρατία (1945-1958) και διακρίνει τη «νεότητα» από τους «νέους ανθρώπους», τις οποίες, βέβαια, θεωρεί αμφότερες πολιτισμικά προσδιορισμένες κατηγορίες. Η συγκρότηση και εννοιολόγηση της πρώτης, επιχειρηματολογεί, δεν πραγματοποιήθηκε στη μεταπολεμική Γαλλία αποκλειστικά και μόνο από άτομα που τοποθετούσαν εαυτούς σε μια συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία. Αντίθετα, υποστηρίζει, απηχώντας τη σχετική ανάλυση της Passerini, ότι η «νεότητα» συμπύκνωνε τις ελπίδες, αλλά και τις αγωνίες της γαλλικής κοινωνίας ευρύτερα εκείνη την περίοδο για τους συντελούμενους κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς.¹⁸ Σε αυτούς περιλαμβάνει τη διαδικασία της από-αποικιοποίησης, τον Ψυχρό Πόλεμο, το επεκτεινόμενο κράτος πρόνοιας και τη μαζική κατανάλωση. Επιπλέον, θεωρεί ότι η «νεότητα» σηματοδοτούσε ένα σημείο αφετηρίας από το πρόσφατο παρελθόν στη Γαλλία, που σημαδεύτηκε από τη συνεργασία ορισμένων

---

¹⁷ Avdela, E., 'Corrupting and Uncontrollable Activities': Moral Panic about Youth in Post-Civil-War Greece", *Journal of Contemporary History*, vol. 43/1, 2008, pp. 25-44; Passerini, L., 'Youth as a metaphor for social change: Fascist Italy and America in the 1950s', in: Levi, G., Schmitt, J.-C. (eds.), *A History of Young People in the West*, vol. 2, Harvard 1997, pp. 281-340. Jobs, R. I., *Riding the New Wave. Youth and the Rejuvenation of France after the Second World War*, Stanford 2007.

¹⁸ Passerini, L., 'Youth as a metaphor for social change: Fascist Italy and America in the 1950s', in: Levi, G., Schmitt, J.-C., *A History of Young People in the West*, vol. 2, Harvard 1997, pp. 281-340.

κοινωνικών ομάδων με τις δυνάμεις Κατοχής (Γαλλία του Vichy), καθώς και από αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα στο καθεστώς του Vichy και τις δυνάμεις της Αντίστασης.¹⁹ Η συγκεκριμένη προσέγγιση στη «νεότητα» δεν περιορίστηκε μόνο στη Γαλλία στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, βέβαια. Αντίθετα, όπως έδειξε πρόσφατα η Έφη Αβδελά και ο Κώστας Κατσάπης, ο συγκεκριμένος όρος αποτέλεσε μεταφορά για συντελούμενους κοινωνικούς μετασχηματισμούς και συμπύκνωσε φόβους για φαινόμενα, όπως οι μαζικές καταναλωτικές πρακτικές, και στην Ελλάδα.²⁰ Αν και εξετάζουν τις δεκαετίες του `50 και του `60 στην Ελλάδα, πιστεύω ότι οι προσεγγίσεις τους είναι χρήσιμες για τη μελέτη των πρώτων χρόνων της Μεταπολίτευσης, δεδομένου ότι και τότε η «νεότητα» χρησιμοποιήθηκε ευρέως ως μεταφορά. Ενώ, λοιπόν, ο προσδιορισμός της «νεότητας» ως έννοιας ούτε περιορίστηκε ούτε αφορούσε μόνο όσους συμμετείχαν σε μορφές νεανικής κοινωνικότητας στη μεταπολεμική Ευρώπη, θεωρώ ότι έχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί πώς αντιλαμβάνονταν τη «νεότητα» και οι ίδιοι οι φορείς νεανικών ταυτοτήτων, κάτι που, σύμφωνα με τους Schildt και Siegfried συχνά παραλείπεται στη σχετική ιστοριογραφία – να αναφέρω, βέβαια, εδώ, τη δουλειά της Αβδελά και του Κατσάπη ως αντιπαράδειγμα. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να επανέλθω και στον Jobs, ο οποίος υποστηρίζει ότι, όπως το φύλο, οι κατηγορίες της ηλικίας συγκροτούνται η μία σε σχέση με τις άλλες.²¹ Η σχέση αυτή, βέβαια, μπορεί να ποικίλλει και δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση σχέση αντιπαράθεσης. Μάλιστα, ιδίως σε τμήμα των πολιτικοποιημένων νέων στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης μπορεί να εντοπίσει κανείς το στοιχείο της *συνδιαμόρφωσης*, ή, τουλάχιστο, της απόπειράς για συνδιαμόρφωση: στη διαδικασία του αυτοπροσδιορισμού τους ως «νέων» δέχονταν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό εννοιολογήσεις της «νεότητας»- και συχνά παρεμβάσεις- και από

---

¹⁹ Jobs, R. I., Riding the New Wave. Youth and the Rejuvenation of France after the Second World War, Stanford 2007.

²⁰ Avdela, E., ‘ ‘Corrupting and Uncontrollable Activities’: Moral Panic about Youth in Post-Civil-War Greece”, Journal of Contemporary History, vol. 43/1, 2008, pp. 25-44; Κατσάπης, Κ., Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική Ιστορία του Ροκ εν Ρολ Φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967, Αθήνα 2007.

²¹ Jobs, R. I., Riding the New Wave. Youth and the Rejuvenation of France after the Second World War, Stanford 2007.

ομάδες που δεν θεωρούσαν αυτή την ιδιότητα ως στοιχείο της ταυτότητάς τους. Ποια ζητήματα, όμως, άπτονταν του προσδιορισμού της «νεότητας» από τους φορείς της Αριστεράς στην περίοδο υπό εξέταση; Το 1974 σήμανε τη νομιμοποίηση των κομμουνιστικών κομμάτων και νεολαιίστικων οργανώσεων στην Ελλάδα μετά από 37 χρόνια. Στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, εν γένει τα πολιτικά υποκείμενα της Αριστεράς μαζικοποιήθηκαν. Βασικό μέλημα, αλλά και στοιχείο αντιπαράθεσης μεταξύ των οργανωμένων αριστερών, ήταν η διαμόρφωση της «πρωτοπόρας» οργάνωσης που θα εξέφραζε και θα συσπείρωνε τη «νεολαία», καθώς και η σχέση της οργάνωσης αυτής με τα «κοινωνικά κινήματα». Σε αυτό το πλαίσιο, η «νεότητα» αποτέλεσε μεταφορά που εμπεριείχε τις ελπίδες για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό (και) της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και τον φόβο για μια εκ νέου διολίσθηση σε ένα αυταρχικό καθεστώς. Επιπλέον, όπως και στις δυο προηγούμενες δεκαετίες, μια σειρά από φορείς, συμπεριλαμβανομένων και οργανώσεων της Αριστεράς, εξέφραζαν τους προβληματισμούς τους για τη διάδοση της μαζικής κατανάλωσης και την επίδρασή της σε πεδία, όπως η σεξουαλικότητα, με επίκεντρο τη «νεολαία». Οι τρόποι με τους οποίους οριζόταν η «νεότητα» και σε αυτή την περίοδο ήταν ποικίλοι. Ενδεικτικά, στην περίπτωση της ΚΝΕ, τουλάχιστο στον επίσημο λόγο της, η νεανική πολιτικοποίηση γινόταν αντιληπτή ως ένα προπαρασκευαστικό στάδιο για την ένταξη στο Κόμμα. Χαρακτηριστικό είναι το σύνθημα της οργάνωσης «Τιμημένο ΚΚΕ με φυτώριο την ΚΝΕ». Η νεανική ταυτότητα δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή ως κάτι το αυτοτελές, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο, σύμφωνα με τον κανονιστικό λόγο της οργάνωσης, θα έθετε υπό αίρεση την πρωταρχική σύγκρουση στο πλαίσιο του καπιταλισμού, δηλαδή, την ταξική. Ο «Οδηγητής», μάλιστα, δεν φειδόταν δριμείας κριτικής ως προς θεωρίες που μιλούσαν για «διαμάχες (ηλικιακών) γενεών», κάτι που η ΚΝΕ απέδιδε κυρίως στον Μαρκούζε.²² Η αντίληψη αυτή της ηλικιακής ενότητας διατυπώθηκε ξεκάθαρα μέσω μιας μεταφοράς που χρησιμοποίησε ο Χαρίλαος Φλωράκης, γγ του ΚΚΕ εκείνη την περίοδο, στην ομιλία του στο

---

²² «Ιδεολογική εξόρμηση για τον αποπροσανατολισμό της νεολαίας», Οδηγητής, 15 Απρίλη 1977, σελ. 13.

πρώτο Φεστιβάλ ΚΝΕ-Οδηγητή το 1975, όπου υποστήριξε ότι «νειάτα και εμπειρία [πρέπει να αποτελούν] ένα σώμα για το πιο όμορφο ιδανικό».²³ Ο συγκεκριμένος προσδιορισμός της νεανικής πολιτικοποίησης ως προπαρασκευαστικού σταδίου στον κανονιστικό λόγο της ΚΝΕ νομιμοποιούσε και παρεμβάσεις από μέλη του Κόμματος, τα οποία τα μέλη της νεολαιίστικης οργάνωσής του δεν έβλεπαν ως νέους, στις καθημερινές πρακτικές και την κοινωνικότητα των μελών της ΚΝΕ. Αυτές οι παρεμβάσεις ήταν τόσο επίσημες, όσο και άτυπες. Στην πρώτη κατηγορία σαφώς μπορούμε να εντάξουμε την δημοσίευση των «Οδηγιών για την αγωνιστική ταξική πατριωτική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας» το καλοκαίρι του 1977, που περιλάμβαναν και κείμενο του Γρηγόρη Φαράκου, υπεύθυνου του ΚΚΕ για την καθοδήγηση της ΚΝΕ.²⁴ Στις άτυπες μπορούμε να τοποθετήσουμε τις παρεμβάσεις από μόνων που τα μέλη της ΚΝΕ στις προφορικές μαρτυρίες που συνέλεξα, αλλά και σε γραπτές πηγές εκείνης της εποχής, αποκαλούσαν «παππούδες» ή «γέρους». Οι όροι σε καμία περίπτωση δεν διατυπώνονταν με διάθεση υποτίμησης: οι «παππούδες» ενσάρκωναν για τα μέλη της ΚΝΕ το ιδανικό του αγωνιστή, που υπέβαλλε εαυτόν σε πολλές θυσίες, χωρίς να καμφθεί. Επομένως, άκουγαν τις νουθεσίες τους για τα πρότυπα συμπεριφοράς που έπρεπε να ακολουθούν.²⁵ Βέβαια, ο βαθμός στον οποίο εσωτερίκευαν τις νουθεσίες αυτές, καθώς και τα επίσημα σχετικά κείμενα, όπως το προαναφερθέν του Φαράκου, είναι πολύ πιο σύνθετο θέμα.²⁶ Ο σχετικός κανονιστικός λόγος και οι πρακτικές επιτήρησης της ΚΝΕ και του ΚΚΕ αποτέλεσαν αντικείμενο σφοδρής διαμάχης με άλλες νεανικές οργανώσεις της Αριστεράς στη δεκαετία του '70. Στον προσδιορισμό της «νεότητας» έντονες ήταν οι αντιπαραθέσεις με τον Ρήγα Φεραίο (ΡΦ), την

---

²³ «Ο λόγος του σ. Χαρ. Φλωράκη στο Φεστιβάλ», Οδηγητής, 25 Σεπτεμβρίου 1975, σελ. 7.

²⁴ Για την αγωνιστική ταξική πατριωτική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, Αθήνα 1977.

²⁵ Συνέντευξη με τους Γ.Κ. και Α.Μ., Αθήνα, 20 Μάρτη 2008. Ο Γ.Κ. ήταν στέλεχος της ΚΝΕ στην Αθήνα στα μέσα με τέλη της δεκαετίας του '70, ενώ η Α.Μ. μέλος της ίδιας οργάνωσης.

²⁶ Δες και: Papadogiannis, N., "Confronting "imperialism" and "loneliness": Sexual and gender relations among young Communists in Greece, 1974-1981", Journal of Modern Greek Studies, vol. 29.2, October 2011, pp. 219-250.

νεολαιίστικη οργάνωση του ΚΚΕ Εσωτερικού, καθώς και με την οργάνωση Ελληνική Κομμουνιστική Νεολαία Ρήγας Φεραίος Β' Πανελλαδική (η οποία συχνά αναφερόταν και απλά ως Β' Πανελλαδική από μέλη και αντιπάλους), που συγκροτήθηκε κυρίως από πρώην μέλη του ΡΦ που είχαν αποχωρήσει το 1977-78. Στο λόγο αυτών των οργανώσεων στα τέλη της δεκαετίας του '70 διατυπωνόταν η αντίληψη ότι υπάρχει μια αυτοτέλεια στις διαπροσωπικές σχέσεις και τις καθημερινές πρακτικές των νέων. Μάλιστα, συχνά βρίσκει κανείς τόσο σε άρθρα μελών, όσο και σε αποφάσεις συνεδρίων αυτών των οργανώσεων όρους, όπως «νεανική έκφραση» ή η «γλώσσα της γενιάς τους», οι οποίες υποστηρίζεται ότι δεν πρέπει να καθυποτάσσονται στα πρότυπα συμπεριφοράς που επιβάλλει κάποιο Κόμμα.²⁷ Σύμφωνα με τα μέλη του ΡΦ, τέτοιες απόπειρες καθυπόταξης, ιδίως από την πλευρά της ΚΝΕ την περίοδο 1974-77, είχαν οδηγήσει σε κρίση το νεολαιίστικο κίνημα.²⁸ Ενδεικτικά, σε κείμενο των Λιβιεράτου και Γκουζούλη τότε μελών του ΡΦ που στη συνέχεια εντάχθηκαν στην Β' Πανελλαδική, στο περιοδικό του ΡΦ, τον «Θούριο», στηλιτευόταν η αντίληψη της ΚΝΕ ως προς τη «νεότητα». Οι συγγραφείς επέκριναν την οργάνωση αυτή, γιατί θεωρούσαν ότι αντιμετώπιζε τους νέους «σαν «φύσει εκπαιδευόμενους» και «εκπολιτιζόμενους», αντίληψη που πίστευαν ότι δεν επιτύγχανε τίποτε άλλο παρά την ένταξη «στα συγκεκριμένα πλαίσια που ορίζει η αστική εξουσία».²⁹ Η συγκεκριμένη άποψη διατυπώνεται με σαφήνεια ιδίως από τον Σεπτέμβρη του '77, όταν ξεκινάει η αντιπαράθεση σχετικά με τις «Οδηγίες για την αγωνιστική ταξική πατριωτική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας», αλλά επαναλαμβάνεται και στα επόμενα χρόνια. Μάλιστα, ο ΡΦ το 1979 ανέλαβε πρωτοβουλία, η οποία, βέβαια, δεν τελεσφόρησε, ώστε να αποκρυσταλλωθούν θεσμικά τα δικαιώματα των «νέων» σε μια σειρά από πεδία, όπως η εκπαίδευση, ο στρατός και οι διαπροσωπικές σχέσεις: επρόκειτο για τον λεγόμενο Καταστατικό Χάρτη των Κοινωνικών και Δημοκρατικών Δικαιωμάτων της

---

²⁷ Β.Κ., «Ήρθε η ώρα για την πολιτιστική επιτροπή κάθε σχολής», Θούριος, 19 Ιανουαρίου 1978, σελ. 8-9.

²⁸ Ο.π.

²⁹ Λιβιεράτος, Κ., Γκουζούλης, Γ., «Η ΚΝΕ και η συμμόρφωση της νεολαίας. Ο καλός, ο κακός και ο άσχημος», Θούριος, 22 Σεπτέμβρη 1977, σελ. 10-11.

Νεολαίας, τον οποίο προπαγάνδισε ο ΡΦ από τα τέλη του 1978 μέχρι τα τέλη του 1979. Στον Χάρτη αυτό η αντίληψη του ΡΦ περί «νεότητας» διατυπώνεται ανάγλυφα και σε αντιπαράθεση με τον αντίστοιχο ορισμό της ΚΝΕ, καθώς υποστηρίζεται ότι «η νεολαία (αποτελεί) δύναμη κοινωνικής αλλαγής και όχι κομματική εφεδρεία».³⁰ Βέβαια, σε καμία περίπτωση ο ΡΦ και η Πανελλαδική δεν προσέγγιζαν τη νεολαία ως διακριτή τάξη ή ως προνομιακό φορέα κοινωνικού και πολιτικού μετασχηματισμού λόγω αλλοτρίωσης της εργατικής τάξης. Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 70, τέτοιες αναλύσεις δεν έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στους φορείς της συλλογικής δράσης της νεολαίας στην Ελλάδα. Αντίθετα, τόσο ο ΡΦ όσο και η Πανελλαδική επεδίωκαν να συνδέσουν τη νεανική πολιτική δράση με το ευρύτερο «λαϊκό κίνημα».

Συνοψίζοντας, θεωρώ ότι η έννοια του «νεανικού πολιτισμού» ως ένα βαθμό μόνο μπορεί να δια φωτίσει τη διερεύνηση της πολιτικοποιημένης νεολαίας στην Ελλάδα στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, δηλαδή στα μέσα με τέλη της δεκαετίας του `70. Θεωρώ πιο γόνιμη μια πιο σύνθετη συσχέτιση των μορφών νεανικής κοινωνικότητας με τις ψυχαγωγικές πρακτικές που αποτέλεσαν συστατικό στοιχείο των νεανικών ταυτοτήτων στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο. Επίσης, είναι πολύ περιοριστικό να περιγράψουμε τις πολιτισμικές ροές που καθόρισαν τους πολιτικοποιημένους νέους ως άλλη μια έκφανση ενός «πολιτισμικού εξαμερικανισμού», γι αυτό προτιμώ την έννοια της «πλανητοπικοποίησης» (glocalisation). Τέλος, και για τους φορείς συλλογικής δράσης της νεολαίας στην Ελλάδα αυτή την περίοδο είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη ότι η «νεότητα» αποτέλεσε μεταφορά που συμπύκνωνε προσδοκίες και φόβους για συντελούμενους μετασχηματισμούς. Τα εν λόγω υποκείμενα προσδιόρισαν τη συγκεκριμένη έννοια με πολλαπλούς τρόπους και, μάλιστα, όχι αποκομμένα, αλλά συνδιαλεγόμενα με τους ορισμούς που ανέπτυξαν και άλλες κοινωνικές ομάδες. Φυσικά, απομένουν και άλλα εννοιολογικά μεθοδολογικά ζητήματα που χρήζουν

---

³⁰ «ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος, Τα δικαιώματα της νέας γενιάς». Επίσης, «Βοηθητικό Κείμενο για την ανάλυση του Καταστατικού Χάρτη», ΑΣΚΙ, Αρχείο της ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος, Κεντρικό Συμβούλιο του Ρήγα Φεραίου, κουτί 10, φάκελος 2.

διερεύνησης. Ένα από αυτά είναι σαφώς η πληθυντικότητα των νεανικών ταυτοτήτων, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικοποιημένων, και η διαφοροποίησή τους όχι μόνο με βάση τον ιδεολογικό προσανατολισμό, αλλά και παραμέτρους, όπως η κοινωνική τάξη και το φύλο. Επίσης, προκύπτει και το ζήτημα της χρησιμότητας της γενιάς ως αναλυτικής κατηγορίας στην ιστορία των νεανικών ταυτοτήτων εν γένει και στην περίπτωση της Ελλάδας των πρώτων χρόνων της Μεταπολίτευσης συγκεκριμένα. Και στα δυο ζητήματα θα μπορούσαμε να επεκταθούμε στη συζήτηση.